

lení uváděné ve Statistických ročenkách. Není však zřejmé, které konkrétní profese jsou zařazovány do jednotlivých kategorií, což s ohledem na vymezení vlastního pojmu „dělnická třída“ je určitým nedostatkem a nepřesností práce. K podrobnějšímu obrazu o změnách v sociální struktuře přispívá rozbor některých údajů získaných mikrocensem v roce 1967. Zajímavé jsou zde zejména údaje o přesunu příslušníků dělnické třídy do jiných sociálních vrstev a údaje o pohybu v kvalifikační struktuře dělníků. Tato část kapitoly shrnuje základní změny v třídní sociální struktuře naší společnosti, jak se projeví v šedesátých letech.

Závěr části o problematice třídních přesunů se zabývá významnými otázkami sblížení tříd a vrstev v naší společnosti a vyrovnávání rozdílů mezi nimi. Autoři upozorňují, že proces sblížení tříd a vrstev naší společnosti, který je zákonitým jevem vývoje socialismu a probíhá pod vedením dělnické třídy, nemá nic společného s revizionistickými koncepcemi o zmizení třídních rozdílů a třídní jednotě. Dosavadní třídy se nerozplynou „...v nějakou neutrální masu „pracovníků“ nebo dokonce nějakých všeobecných „státních zaměstnanců“, nýbrž že všichni pracující postupně budou přejímat cíle a charakteristiku dělnické třídy v jejích ekonomických, ideových i politických aspektech...“. Dále se zde poukazuje na hlavní oblasti, v nichž dochází k sblížení tříd (např. zvyšování kvalifikace a vzdělanosti), a na hlavní cesty uskutečňování tohoto procesu. Významným neantagonistickým rozporným jevem v socialistické společnosti je např. rozdíl mezi městem a venkovem. Také v této oblasti, jak ukazují autoři na konkrétních údajích o změně struktury kvalifikace v zemědělství, struktury kulturních potřeb a životního způsobu, postoupila naše vlast značně daleko.

Celá tato část, která tvoří vlastně jádro práce, je koncipována velmi přehledně, zabývá se základními aspekty třídních a sociálních změn, opírá se o konkrétní statistický materiál a je dobrým základem pro studium otázek naší současné sociální struktury nejen pro oblast vědeckých úvah, ale i pro praktickou politickou a ekonomickou sféru.

Třetí část knihy je nazvána *Některé problémy současné sociální struktury*. Je v podstatě shrnutím těch oblastí, na které se „nedostalo“ v předcházející části. Zajímavé jsou zejména úvahy o tendencích ve vývoji obyvatelstva ČSSR, kde se ukazuje, že dochází k postupnému vyrovnání křivek demografických ukazatelů mezi ČSR a SSR. Je to důsledek cílevědomého vyrovnávání ekonomické a životní úrovně obyvatelstva.

Publikace si všímá i některých negativních aspektů ve vývoji obyvatelstva, jako je např. růst rozvodovosti a vývoje porodnosti, jak se projeví v šedesátých letech. V této souvislosti bude jistě zajímavé posoudit zejména současné změny porodnosti, ke kterým dochází na základě opatření, které vláda ČSSR přijala jako realizaci usnesení XIV. sjezdu KSČ.

Autoři na konkrétních údajích dále upozorňují na to, že naše společnost nemůže v podstatě již počítat s extenzivním růstem zaměstnanosti.

Otázkám životní úrovně se autoři věnují poměrně dosti podrobně. Upozorňují, že růst příjmů obyvatelstva se projevuje v růstu spotřeby, který není vždy v souladu s procesem utváření socialistického životního způsobu. V šedesátých letech se projevovaly tendence k prestižní spotřebě a spotřeby pro spotřebu, které jsou typickým rysem kapitalistických zemí. Těmto tendencím je třeba rázně čelit, tak aby růst hmotné spotřeby byl v souladu s charakterem socialistického životního stylu, aby přispíval k rozvoji osobnosti člověka.

Také významných otázek rodiny, zaměstnanosti žen, mládeže, stáří apod. se ve své knize autoři dotýkají. Upozorňují na některé negativní tendence v těchto oblastech.

Závěr této části a vlastně celé práce je věnován národnostní problematice. Shrnujícím způsobem je zde uvedena národnostní struktura našeho obyvatelstva a naznačeny vývojové změny. Na konkrétních údajích je pak poukazováno na úspěšný průběh procesu stírání rozdílů mezi národy a národnostmi v naší republice.

Knihy je tedy věnována významné problematice. Práce vytvořila svou strukturou ucelené dílo teoretického charakteru, neboť nutně ponechává řadu obecně teoretických i metodologických otázek nedorozřešených, nebo jejich řešení jen naznačuje. Takového úkoly si autoři ani nekladli a s ohledem na složitost této oblasti ani klást nemohli. Přednost této práce je možné spatřovat především v přehlednosti a dále v tom, že se dotýká všech podstatných částí sociální struktury a života společnosti, že o nich přináší konkrétní údaje, jejichž výklad je opřen důsledně o marxistická východiska. Celá kniha je tak dobrouází pro další zkoumání sociální struktury socialistické společnosti, praktickou pomůckou pro koncepci práce v oblasti politiky a nakonec i významným svědkem vývoje názorů na jednu ze základních sfér zájmu společenské vědy.

František Zich

Teorie a praktika prognózování nauky i techniky v stranách — členach SEV (Teorie a praxe prognózování vědy a techniky v členských zemích RVHP)

Moskva, Ekonomika 1971, 406 s.

Růst tempa vědeckotechnického i společenského rozvoje klade i rostoucí požadavky na řízení vědeckotechnických, ekonomických a společenských procesů nejen v celostátním, ale i mezinárodním měřítku. Společným jmenovatelem těchto požadavků je nutnost budovat řízení, regulování a plánování těchto procesů na základě včas připraveného a vědecky fundovaného systému dlouhodobých prognóz.

Proto bylo na XXIII. zasedání RVHP přijato usnesení o pracích na komplexním programu socialistické ekonomické integrace,

v němž se zdůrazňuje důležitá role spolupráce právě v oblasti prognostické. Vzhledem k aktuálnosti a závažnosti problému a zároveň nezbytnosti výměny zkušeností z teorie i praxe tvorby vědeckotechnických prognóz se konalo v březnu roku 1970 v Moskvě *Mezinárodní symposium o metodologických otázkách prognózování vědy a techniky*. Referáty účastníků tohoto symposia byly koncem roku 1971 vydány ve formě sborníku obsahujícího více než čtyřicet příspěvků významných prognostických pracovníků téměř ze všech států RVHP a z Jugoslávie. Podobně jako jednání na symposiu je i sborník rozdělen do dvou částí. První část obsahuje příspěvky zabývající se teoretickými a metodologickými problémy prognózování, ve druhé jsou zveřejněny praktické zkušenosti z tvorby prognóz v oblasti konkrétních odvětví vědy, techniky a zemědělství. Do sborníku byly zahrnuty i dvě přílohy zásadního významu — stručný slovník prognostických termínů autorů I. V. Kaspina a V. A. Lisičkina, obsahující na 200 hesel obecného i metodologického zaměření, a práce kolektivu autorů vedeného V. A. Lisičkinem *Základy metodiky vědeckotechnického prognózování komplexních problémů rozvoje národního hospodářství*. Je v ní shrnutý formou uveden postup prací na prognóze — od zadání úkolu přes analýzu předmětu prognózy a výběr metody až po etapu verifikace. Sborník kromě toho obsahuje zprávu o prognostickém experimentu, jenž se uskutečnil v průběhu symposia a jehož cílem bylo demonstrovat možnosti metody heuristického prognózování na předmětu rozvoje prognostiky. Experti, kterými byli účastníci symposia, vyplňovali dotazník obsahující obecné otázky prognózování, otázky týkající se prognostických metod a předmětu prognózy. Ze zajímavých výsledků pokusu je možno uvést mimo jiné odpovědi, jež za nejperspektivnější metodu tvorby dlouhodobé prognózy považují metodu heuristikou (expertizní), u střednědobé prognózy pak metody modelování. Systémy standardních prognostických programů budou vybudovány podle názoru účastníků pokusu v r. 1979 ($\pm 3,5$ roku), nádejně způsoby kvantifikace kvalitativních znaků předmětu prognózy budou realizovány v roce 1981 ($\pm 3,5$ roku).

Charakter příspěvků obsažených ve sborníku plně odráží současnou situaci, v níž se prognostika v zemích RVHP díky naléhavé potřebě prognostických podkladů pro dlouhodobé rozhodnutí nalézá. Je zde obsažena jednak řada příspěvků dotýkajících se otázek možnosti a mezi vědecké prognostiky, základních pojmových, definičních a metodologických problémů, jednak se objevují již konkrétní výsledky prognostické činnosti, popisy speciálních metod, prognostických modelů a prvních zkušeností z organizace prognostických prací v jednotlivých zemích. Jsou zde jak příspěvky věnované oblasti vědy a techniky v celospolečenské rovině ve shodě s požadavky probíhajícího procesu vědeckotechnické revoluce, tak analýzy specializovaných

přístupů k prognózování jednotlivých průmyslových odvětví.

Povšimneme si zejména těch statí, jež se snaží o přechod od omezené dílčí prognózy ke zkoumání sociálních a ekonomických požadavků a důsledků vědeckotechnického rozvoje a konečně ke komplexnímu posízení vědeckotechnických, ekonomických a sociálních aspektů vývoje, k vyjádření dialektiky cílů a prostředků na celospolečenské úrovni.

Za jeden ze zásadních příspěvků týkající se zařazení vědeckotechnických prognóz do společenského kontextu a usilující o vymezení prognostického systému je možno považovat příspěvek I. Bestuževa-Lady *Cílové třídní prognózy*. Autor konstatuje, že až donedávna se termín „prognóza“ spojoval především s přírodními, biologickými a technickými, vesměs spontánně probíhajícími procesy, nezávislými na cílevědomé lidské činnosti, a pokud šlo o společenskou oblast, byl chápán ve smyslu kapitalistického plánu—prognózy, nebo uváděn v souvislosti s analýzou procesů nepodléhajících direktivnímu plánování (např. demografické prognózy). Dnes se termín prognóza spojuje se všemi sociálními jevy a procesy bez výjimky. Za předmět sociálního prognózování považuje Bestužev-Lada perspektivní vědeckotechnický rozvoj jako sociální jev, prognózy rozvoje fyzického a morálně psychologického profilu člověka (medicínsko-biologická prognostika), prognózy rozvoje ekonomiky, vlastnicko-sociálních vztahů, demografických a etnických procesů, vzdělávání, prognózy vojensko-politické a konečně geokosmické. Pro toto a další podrobnější členění je navrhována nomenklaturní soustava, která má usnadnit bibliografickou a dokumentační práci v prognostice. Autor zároveň konstatuje, že v konkrétním prognostickém výzkumu se takto „čistě“ dělené prognózy sotva vyskytují, neboť zde mají většinou komplexní charakter; teoreticky je vždy třeba použít všech aspektů sociální prognostiky a stupeň spolehlivosti prognózy je přímo úměrný plnosti jejich použití.

Zdá se, že tento způsob chápání vědeckotechnické prognostiky zcela odpovídá požadavkům respektování sociálních souvislostí vědeckotechnického rozvoje a že systém prognózování kladoucí důraz na sociální stránku vývoje může sloužit jako vhodný podklad sociálního plánování. Je zřejmé, že charakter prognózy je vždy spíše určen pojetím a zaměřením subjektu jejího autora.

F. Hilbert a H. Heinze jsou autory příspěvku *O některých problémech prognózování vědeckotechnického rozvoje*, v němž informují o práci na komplexních prognózách v NDR. Pro tuto činnost je vytvořen hierarchický systém, řízený presidiem rady ministrů NDR. Cílem fungování systému je optimalizace struktury národního hospodářství na základě odhalení elementů určujících jeho efektivnost. Pro řešení konkrétních prognostických úkolů byly při presidiu vytvořeny stále komise, v nichž jsou zastoupeni vědci i praktici z nejrůznějších oblastí vědy, průmyslu a hospodářských orgánů. Důležitou roli v systému

prognózování hraje Vědeckovýzkumná rada NDR, která zkoumá dlouhodobé perspektivy vědeckého, technického, ekonomického a sociálního rozvoje, určuje vědeckou politiku a kontroluje kvalitu práce vědeckovýzkumné základny. Možnosti zdokonalování prognostických prací v NDR vidí autoři statí ve stanovení systému potřeb, v koncentraci na odhalení nových technologických procesů, v důsledném hodnocení předpokládaných změn vědeckotechnické úrovně a jejich možných sociálních důsledků, prodloužení horizontu prací do roku 2000 a v lepším využívání objevů z oblasti kybernetiky, operačního výzkumu a teorie systémů.

O stavu, organizaci a problémech prognostiky v BLR informuje příspěvek B. Beneva, M. Jocoové a N. Zagorského *Organizace vědeckotechnického prognózování v Bulharsku*. Autoři charakterizují vztah vědeckotechnických a ekonomických prognóz jako odraz působení vědy a techniky na úroveň ekonomické efektivnosti společenské výroby a na strukturu společenských potřeb, přitom současně rozvoj ekonomiky vyvolává působením na vědu a na materiálně technické základny nové potřeby. Vztah vědeckotechnických prognóz k sociálnímu plánování je určen sociálními cíli — za socialismu je cílem zvyšování blahobytu společnosti. Vědeckotechnické prognózy umožňují předvídat sociální důsledky rozvoje vědy a techniky a zároveň řešit sociální problémy, jež tento rozvoj přináší.

Prognózování je v BLR řízeno Prognostickou komisí při Politbyru ÚV BKS. Tento orgán bezprostředně řídí tvorbu sociálních prognóz; konkrétně stanoví problémy, cíle, úkoly a termíny prací, jejich rozsah, obsah a zodpovědné orgány. Vědeckotechnické prognózy zpracovávají na nižší úrovni se do těchto sociálních prognóz promítají. Druhý stupeň organizace prognostické činnosti je představován Státní plánovací komisí a Státním výborem pro vědu a vědeckotechnický rozvoj, třetí stupeň tvoří ministerstva.

Příspěvek L. Říhy *Vědeckotechnická prognostika a plánování rozvoje národního hospodářství, vědy a techniky* se dotýká problému vztahů mezi prognózami vědeckotechnického, ekonomického a sociálního vývoje. Vyslovuje mimo jiné názor, že nejdůležitějším článkem v oblasti řízení národního hospodářství je systém plánování a prognózování rozvoje společnosti, vylučující možnost, aby ekonomický vývoj nabyl dominujícího charakteru. Snaha vyhnout se živelnosti vyžaduje zpracování poměrně detailních prognóz vývoje potřeb, které by umožnily vymezit strategické cíle. Kromě prognóz společenských potřeb považuje autor dále za důležité prognózy vzájemného působení vědeckotechnického rozvoje a sociální sféry i změny v ekonomice. Výsledky první etapy dlouhodobé prognózy vývoje národního hospodářství ukazují, že v investiční výstavbě (v souvislosti s otázkou rozmístění nových kapacit a se znečištěním ovzduší) mohou vzniknout v budoucnu problémy, jejichž dosah si můžeme dnes těžko představit. Nepodaří-li se tyto problémy včas

předvídat a hodnotit, mohou být jejich následky mnohem vážnější než například dnešní napětí v oblasti tepelně energetické bilance. Je proto nezbytné věnovat pozornost zejména těmto oblastem prognózování: 1. rozvoji potřeb člověka a společnosti, základním možnostem a zdrojům jejich uspokojování; 2. možnostem využití přírodních a ekonomických zdrojů; 3. základním strukturálním změnám v procesu výroby; 4. základním směrem technického rozvoje.

Zajímavý je návrh v závěru referátu L. Říhy, v němž je doporučován efektivní časový horizont prognóz — u vědeckotechnických a technickoekonomických 15–20 let, u sociálních 30–40 let (a to zejména u prognóz urbanizace a populačních trendů).

Je nutno podotknout, že pozornost většiny příspěvků v uváděném sborníku se nesoustřeďuje na tyto závažné problémy společenských souvislostí vědeckotechnického rozvoje. Jednou z příčin tohoto jevu je pravděpodobně zatím nestejná úroveň prognostického výzkumu v jednotlivých zemích, neboť v době konání symposia byly teprve kladeny institucionální základy komplexní celospolečenské prognostické činnosti, a skutečnost, že nejsou dosud zcela vyřešeny všechny problémy ani u dílčích složek tohoto komplexu. Přesto je však možno sborník využít jako zajímavý a inspirativní přehled metodických příspěvků z oblasti prognózování vědy a techniky a jako dokument počáteční etapy systematické prognostické činnosti zemí RVHP. Negativní stránkou pestrosti sborníku je přirozeně nestejná úroveň jednotlivých statí a také duplicita v jednotlivých referátech.

Na závěr bych se chtěl ještě stručně zmínit o některých krocích, jež byly u nás v intencích závěrů zmíněného zasedání v celostátním měřítku podniknuty. Základním aktem je vládní usnesení z března roku 1971 o pracích na prognózách v rozhodujících oblastech národního hospodářství, sledující především tyto dva cíle: 1. Založení soustavné a kontinuální prognostické činnosti, v níž by byly ve zvolených oblastech systematicky zkoumány alternativní cíle a prostředky k nim vedoucí z hlediska jejich efektů, důsledků a souvislostí. Vytvoření takových soustavně rozvíjených podkladů by mělo umožňovat kdykoli provést určitý časový výřez pro účely rozhodování o jednotlivých variantách. 2. Urychlené rozpracování podkladů o možných směrech vývoje v různých oblastech národního hospodářství a sestavení dlouhodobého výhledu do roku 1990 pro potřeby prací na pětiletých plánech a jednání o mezinárodní spolupráci a socialistické integraci.

Úsilí o vytvoření prognostického systému bylo rozvrženo do několika etap. Záměry první etapy byly limitovány nezbytností úvodních dílčích přístupů a relativně omezenými možnostmi konfrontace a mezioborové koordinace, danými objektivním stavem nutných podkladů. Tato etapa měla poskytnout informace o zatím izolovaných názorech na budoucí vývoj v jednotlivých úsecích (plánovací funkce) a vyhledat rozhodující problémy

a rozpory, které by měly být centrálně řízenou činností řešeny v dalších etapách vývoje (řídící funkce). Při hodnocení této první fáze práce bylo zodpovědnými orgány konstatováno, že vedle nesporných kladů, za něž je možno považovat mimo jiné i aktivaci širokého kádrů odborníků ze všech oblastí života společnosti pro koncepční práce na výhledech, se projeví i nedostatky. Byly nedostatečně postiženy rozpory, jež se v minulosti projeví v technické, ekonomické a sociální oblasti a jež mohou setrvačně působit i v budoucnosti; ve vědeckotechnických prognózách pak byly mnohdy opomenuty minimální požadavky na uvedení změn v charakteru práce do ostatních sociálních souvislostí.

Souběžně s tvorbou systému vědeckotechnického prognózování byly podniknuty práce i na makroekonomické prognóze do r. 1990 a v sociální oblasti práce na výzkumu formování a vývoje socialistického životního způsobu. Záměrem další fáze práce bude kromě pokračování výzkumu v těchto jednotlivých sférách zejména úsilí o konfrontaci společenských, ekonomických a vědeckotechnických výhledů a o vyřešení problémů, jež s sebou přináší interdisciplinární charakter výzkumu.

Jiří Sláva

Sociologičeskije issledovanija (Sociologické výzkumy)

Tbilisi. Izdatel'stvo Tbilisskogo universiteta 1971, 215 s.

Sborník byl sestaven na základě materiálů z všesvazové konference sociologů. Obsahuje osm příspěvků gruzínských účastníků konference. Je prvním ze sborníků, které hodlá vydávat každoročně katedra metodiky konkrétních výzkumů ze Tbiliské státní univerzity spolu s Radou věd a techniky ministerstva vyššího a středního speciálního školství GSSR.

V prvním příspěvku se autoři V. M. Kvachija a Š. A. Nadirašvili zabývají *vztahem hodnota — postoj a problémem sociálních postojů*. Vymezuji především pojmy hodnota a postoj. Zabývají se individuálními a sociálními determinantami hodnotové orientace a utváření postojů. Poukazují na to, jak hodnoty a hodnotové orientace (postoje) přecházejí prostřednictvím individuálně psychologického poznání z roviny obecné, nadosobní, nadčasové do hodnocení dílčího, časného. Je uvedena koncepce hodnotové a postojové obecnosti. Autoři probírají rovněž podmínky utváření a změn sociálních postojů a otázky jejich měření pomocí posuzovacích škál. Vycházejí z teorie „ustanovky“ gruzínského psychologa Usnadzeho a komparují starší i novější přístupy západních autorů (Thomas a Znaniecki, Müller a Schumann, Marbe, Thurstone a Chave, Ferguson, Hovland a Sherif, Helson aj.) s přístupy marxistů (Marx a Engels, Prangišvili, Kon. Usnadze, Nadirašvili).

M. L. Gomelauri je autorkou druhého příspěvku o *konfliktu rolí a otázce motivačního*

významu sociálního očekávání. Vychází z danosti, že základním znakem lidské motivace k jednání je konformita se sociálním očekáváním. Sociální role jsou vymezeny těmito očekáváním. Dané zjištění vyvstává zvláště evidentně při konfliktu rolí. Na materiálech z experimentu ve škole (třídy 1—7) prokazuje autorka zmíněnou závislost a upozorňuje na školní věk (po začlenění dítěte do školní malé sociální skupiny — třídního kolektivu) jako na období intenzifikace sociálního očekávání představujícího významný motivační činitel. Tyto mechanismy se pak zcela rozvinou v období adolescence.

D. Š. Kvavilašvili přispívá článkem o *klasifikaci korelačních měr vzhledem k posuzovacím škálám*. Těžkosti při aplikaci matematickostatistických metod v přírodních a sociálních vědách jsou dvourozměrné. V první řadě je obtížnost kvantitativního vyjádření kategorií měření, které lze odstupňovat podle kvality a kvantity. Tyto stupně jsou představeny čtyřmi škálami — nominální, ordinální, intervalovou a poměrovou. Druhá potíž vyvstává při hledání vzájemného vztahu mezi proměnnými vzhledem k vysoké variabilitě zkoumaného jevu. Při absenci funkční závislosti mezi proměnnými vzniká problém, jak vymezit stupeň statistické závislosti mezi nimi. Statistická závislost dvou proměnných bývá charakterizována odstupňováním (těsností korelace), jež je vyjádřeno mírou korelace. Autor poukazuje na možnosti použití některých statistických metod (Spearmanův koeficient pořadové korelace, chí kvadrát dobré shody aj.).

D. A. Kiknadze se zabývá *problémem systému faktorů lidské aktivity*. Rozlišuje činitele objektivní a subjektivní. Člověk jako psychofyzický celek na jedné straně integruje řadu faktorů (sociální postoje, intelektuální, morální, estetické a fyzické možnosti a potřeby, zájmy, aspirace, pocity, sentimenty, dispozice aj.), na druhé straně je pod vlivem faktorů objektivních podmínek, snahy po gratifikaci, způsobů jejího dosažení, situace a sociálních hodnot. Systém činitelů lidské aktivity a jejich mechanismus je vyjádřen takto: prostředí — potřeba — uvědomění — motivace — rozhodnutí k jednání — jednání.

Z. M. Kakabadze se v příspěvku *Člověk a technika* věnuje extrémním přístupům k současnému technickému rozvoji („technický optimismus“, antitechnické hnutí). Absolutizace úlohy technického rozvoje má za následek ztrátu lidské tvořivosti a redukuje vztahy k druhým lidem, společnosti a přírodě. Člověk se stává nivelizovaným a standardizovaným konzumním tvorem. Za ilustraci neproduktivnosti byrokratických a technokratických podmínek autor zvolil Kafkův *Proces*, jinde zase odkazuje na Becketovo *Čekání na Godota*. Autor se hlásí k racionálnímu stanovisku, které uznává pozitivní úlohu technického pokroku, poukazuje však na nutnost oponovat kultu techniky, který je v podstatě spjat s kulturním komfortem charakteristickým pro buržoazní způsob života. Technický rozvoj je třeba akceptovat z hlediska jeho obecného přínosu